

SZEMLE

BÁRÁNY ATTILA – PÓSÁN LÁSZLÓ (SZERK.)

SZÁMÚZETÉS, FOGSÁG, SZABADULÁS A KÖZÉPKORI ÉS KORAÚJKORI EURÓPÁBAN

(*DE–TKP Lendület „Magyarország a középkori Európában” kutatócsoport,
Memoria Hungariae 13., Debrecen, 2021. 239 o. ISBN 978-963-490-354-3*)

A kötet a Debreceni Egyetem – Témaerületi Kiválósági Program keretében a Lendület „Magyarország a középkori Európában” kutatócsoport által kiadott, *Memoria Hungariae*-sorozat 13. tagjaként jelent meg. A szerkesztők tizenkét olyan történetet ígérnek – köztük ismertebbeket és kevésbé ismerteket –, amelyekben közös motívum a száműzetés, a fogság vagy a szabadulás. A kötet térben és időben is meglehetősen széles horizontot érint. A felelevenített mozzanatok a 11–12. századi Kijevi Ruszban zajló dinasztikus küzdelmekről Hollandia aranykoráig, a Litván Fejedelemségtől szentföldi eseményekig ívelnek. A szerzői paletta tekintetében a szerkesztők is fontosnak tartották kiemelni, hogy a kötet sikeresen integrálta a hazai történeti kutatóműhelyek képviselőit, akik személyes sorsok bemutatásával igyekeztek emberközelibbé tenni és a vizsgálati fókusz leszűkítésével más megvilágításba helyezni a témát. A kiválasztott tematika nagy erőforrásokkal rendelkezik még, így a kötet szerzői és szerkesztői is vállalták, hogy az olvasók igényétől függően nyitottak e tartalékok kitermelésére.

Font Márta tanulmánya (*A dinasztikus küzdelmek vesztesei a 11–12. századi Kijevi Ruszban: a polocki Vseszlav és Ivan Berladnyik*) a Kijevi Rusz sajátos dinasztikus küzdelmeit mutatja be két fogságba esett, majd kiszabadult fejedelem példáján keresztül. Az első esetben Bölcs Jaroszlav (1019–1054) három fia, Izjaszlav, Szvjatoszlav és Vszevolod csapta be és vetette börtönbe politikai ellenfeleit, Vseszlavot és annak fiait 1067-ben. A korábbi polocki fejedelmet végül egy lázadás juttatta ki a börtönből, s emelte a nagyfejedelmi székbe. Uralma azonban hét hónap után összeomlott. Még saját fejedelemségét is csak komoly harcok árán sikerült visszaszereznie. A második példa Ivan Berladnyik¹ története, akit előbb 1145-ben Vlagyimirko szorított ki Halicsból, majd Jurij Dolgorukij fogságába esett, ahonnan valószínűleg sikerült megszöknie, hiszen 1158-ban már támadást indított a halicsi terület déli határánál. Ivan további sorsa összefonódott a Magyar Királyság keleti politikájával is.

Hunyadi Zsolt (*Templomos és johannita lovagok a hitetlenek fogságában*) a templomos és a johannita lovagrendnek a 11–13. században a Szentföldön, illetve az Ibériai-

¹ Bölcs Jaroszlav (1019–1054) unokája.

félszigeten fogságba esett tagjai sorsát igyekszik nyomon követni, valamint rámutatni a lovagrendek foglyokiváltási gyakorlatára is. A tanulmány térben túllép a kötet címében szereplő európai kereteken, hiszen a Pireneusi-félsziget mellett szentföldi kitekintéssel is szolgál. A szerző röviden felvázolja a keresztények fogságba vetésének gyakorlatát, amelynek fontos eleme, hogy az egyszerű katonákat vagy harcképtelenekeket kivégzik, illetve eladják rabszolgának, fogságba tehát csak az értékes foglyok kerülnek. Érdekes példa Odo de St. Amand templomos nagymester, aki megtiltotta rendtársainak, hogy kifizessék az óriási váltságdíjat, ezért muszlim tömlöcben halt meg. Máshogy állt ehhez a kérdéshez az 1187-ben Hattinnál fogságba kerülő Gerard de Ridefort nagymester, akinek szabadulásáért cserébe templomos rendtársai több szentföldi várat engedtek át. A nagymesterek hosszas raboskodásának keserű tanulsága miatt mindkét rend egyfajta helyettesi (*locumtentes*) méltóságokat alakított ki. A váltságdíj mellett szabadulást jelenthetett volna még az iszlámra való áttérés is, azonban ez csak nagyon elvétve volt jellemző. A lovagrendek történetében az egyik leghíresebb raboskodás Roger Stanegrave-é, akinek 34 évig tartó rabságáról számos forrás tanúskodik, így betekintést nyerhetünk a fogva tartás gyakorlatába is. Habár a lovagrendek kevésbé folytattak irgalmas rendekre jellemző tevékenységet, mégis kivették szerepüket a foglyok kiváltásából.

Bárány Attila (*Oroszlánszívű Richárd fogsága*) I. (Oroszlánszívű) Richárd 1192–1194-es, ausztriai, majd németföldi fogságának történetét tárja az olvasó elé. Tanulmánya nemcsak a foglyul ejtést, de annak lehetséges okait, előzményeit is rendkívül részletesen vizsgálja. A különböző források ütköztetésével, idézésével az olvasó Richárd történetén túl a különféle történetírói interpretációkat, esetleges a mögöttes propagandaszándékokat is megismerheti. Ezekkel a dilemmákkal, morfondírozásokkal kapcsolatban érezhető a szerző részéről egyfajta hermeneutikai gesztus, amely a laikus olvasót is közelebb hozhatja a történeti elemzésekhez. Végszavában Bárány rámutat, hogy Richárd raboskodása túlmutat önmagán, s egyszerre jelenti az Anjou „birodalom” erejének megroppanását, valamint a Magna Carta szellemiségének bölcsőjét.

A fogságba esett király tematikájához illeszkedik Pósn László tanulmánya (*Kęstutis litván fejedelem szökése a Német Lovagrend rabságából*), aki Kęstutisnak a Német Lovagrendnél elszenvedett rabságát, majd szökését tárgyalja. A szerző fontos mérföldkőként említi Kęstutis fejedelemségét, így az 1350-es évekre már a litvánok is – felismerve az értékes cserealap lehetőségét – úgy bántak foglyaikkal, mint máshol Európában. Ezzel is magyarázható, hogy a fejedelmet 1361-es fogságba kerülése alkalmával bár szigorúan őrizték – napközben két lovag felügyelte a marienburgi ún. Magasvárban –, de meglehetősen nagy mozgási szabadsággal tartották. A szerző aprólékosan járja körbe a szökés megtervezésének és kivitelezésének lehetséges forgatókönyvét, amelyben nagy szerepet kapott egy feltételezhetően litván származású szolga. A szökés sikerén felbuzdulva Kęstutis támadásra szánta el magát, amelynek következtében újra a lovagrend fogságába esett, de ismét sikerült megszöknie. A sors

fintora, hogy a jól őrzött Marienburgból is megszökni képes fejedelem végül unokaöccse, Jogaila fogságában halt meg 1382-ben.

Kilépve a fejedelmek, királyok történeteinek narratívájából, Veszprémy László tanulmányában („*Hol vannak a katonák?*” *A nikápolyi csata /1396/ hadifoglyai*) a nikápolyi csatát (1396) követő fogságokról olvashatunk. Hiánypótló a szerző bevezetője, amely összegzi a hadifogság jelenségének középkori kialakulását, melyben fontos lépő volt a hattini ütközet, majd a százéves háború. A munka fő kérdése, hogy miért nem tértek haza az elfogott magyarok és nyugatiak a csatát követő években, évtizedekben. A szerző megjegyzi, hogy Mályusz Elemér eredményei óta szinte semmit sem gyarapodott a magyar foglyokra vonatkozó forrásbázis, s talán éppen ez lehetett Veszprémy egyik mozgatórugója, hogy e tanulmány végén közreadja Ilsvai Leusták nádor Leszbosz szigetéről írt végrendeletét. Az egyik választ a „hol vannak a katonák?” kérdésre Ibn al-Fazari, a csatában is jelen lévő damaszkuszi tudós adja meg, aki beszámol a keresztény foglyok szisztematikus kivégzéséről. A szemtanú Johann Schiltberger leírása szerint a haláltól csak a legelőkelőbbek és a húsz évnél fiatalabbak menekültek meg. Ő maga 16 évesen került oszmán fogságba, s csak 32 év távollét után tért vissza a nyugati világba. Az imént feltett kérdésre is tőle kaphatjuk meg a második választ, hiszen gondosan leírja az általa ismert rabok tartózkodási helyét. Veszprémy ezután apránként bogozza ki a váltságdíjak előállítására tett kísérleteket, az emögött meghúzódó itáliai kereskedői szálakat, valamint a követségek útvonalait. A tanulmány fő kérdésére végül a szerző adja meg a válasz harmadik részét: Zsigmond nem rendelkezett olyan kapcsolati és bizalmi tőkével, amely szükséges lett volna a gazdag hitelezők bevonásához, s így a magyar foglyok – élükön a nádorral – kiváltásához.

Az itáliai szálhoz némileg kapcsolódva, a velencei háborúban fogságba esettekről olvashatunk E. Kovács Péter tollából (*Foglyok a velencei háborúban, 1411–1412*). Munkáját a szerző tizenegy következtetésre fűzi fel. Bevezetőjében ő is megemlíti a hadifogság elüzletiesedését, majd felsorolja a magyar fogságba került velenceieket. Általános megállapítása, hogy a legértékesebb foglyokat a váltságdíj megérkezéséig Magyarországra küldték. Izgalmas Tristano Savorgnan, Velence-párti udinei kapitány két fiának fogságba esési története, amelyből a szerző arra következtet, hogy a hadifoglyok felett nem a Velencei Köztársaság, hanem a katonák és a zsoldosok rendelkeztek. Míg a velencei foglyokat főként misszilis anyagból ismerjük, addig a magyarok esetében főleg elbeszélő forrásokra támaszkodhatunk, amelyek hitelességéért maga E. Kovács sem vállal garanciát. A foglyosorsok részletes feltárását nehezíti, hogy sok esetben csak a fogság tényét közlik, annak körülményeit nem. Olvashatunk néhány szökésről is, mint Scalabrino de Treviso története, aki III. Pandolfo Malatesti velencei fővezér parancsnoksága alatt szolgálva esett fogságba s került a magyarok által birtokolt Udinébe, ahonnan végül sikerült megszöknie. E. Kovács munkáját egy rendkívül izgalmas vizsgálattal zárja: Felsőgyőrödi Pobor István történetét adja elő, de két, egymással teljesen ellentétes narratívában. A *Hayden White* és *Hayden White 2*

névre keresztelt alfejezetek célja az lehet, hogy bemutassa a történész felelősségét mint elbeszélőét a források megszólaltatásában. Gondolatmenete zárásaként Felsőgyőrödi Pobor István értékelésénél felteszi a kérdést: „*Black or White?*”, azaz itt is kétféle választ kaphatunk, akár csak Hayden White-tól.

Árvai Tünde a Garai család nádori ágának fogságaival foglalkozik (*Foglyok és túszok a Garai család történetében*). Garai János (†1428), későbbi temesi ispán három ízben is fogságba esett. Ez egyrészt politikai fogságot jelentett, másrészt volt túsz, legvégül pedig hadifogoly. Miután őt családjá kiváltotta, az ország bárói összefogtak, hogy a többi fogságban levőt is ki tudják váltani. A tanulmányban soron következő Garai János özvegye, Mazóviai Hedvig házasságtörés, férjgyilkosság és kerítés vádjával került unokaöccse, Garai Miklós, macsó bíró fogságába. A szerző kiemeli, hogy ez az 1435-ös eset volt az egyik legkorábbi precedens az örökös fogság büntetésére. Garai Lászlót (†1459), későbbi nádort Habsburg Frigyes (ur. III. Frigyesként 1452–1493) ejtette fogságba 1441-ben, miután többször betört Ausztria területére. Szabadon engedésének feltétele az volt, hogy segítenie kellett V. László királyt, így tehát hadifogsága egyfajta diplomáciai küldetésé alakult át. 1447 elején László újra Frigyes nem kívánt vendégszeretetét élvezte, ahonnan egy túsz és jóvátétel ígéretével távozhatott. A tanulmány a hazai terminusok tisztázásával zárul, amely nyomán egyértelműen elválik egymástól az önként adott (*obses*) és erőszakkal ejtett fogoly (*captivus*).

A fogság egy teljesen más értelmezését használja tanulmányában Novák Ádám (*Hungarikák V. László gyámságának időszakából*), aki a kiskorú V. László 1440 és 1452 között III. Frigyesnél töltött, gyámság alatti éveit aposztrofálja így. A szerző meg is magyarázza, hogy miért döntött e szóhasználat mellett: a magyar rendek is így értelmezték a helyzetet. A törvényesen megkoronázott magyar uralkodó s vele együtt a Szent Korona egy idegen ország királyának kezén volt. A tanulmány egyik fő célja – V. László fogságának bemutatása mellett – a forrásközlés, forrásbemutató. Először az 1446-os radkersburgi fegyverszünet nyolc magyar főúri pecsétje kerül göröcső alá. Az 1452-es, osztrák és magyar rendek között létrejött szövetség dokumentumát az ország politikai aktorainak a döntő hányada hitelesítette pecsétjével. A tanulmány egyik legnagyobb értéke az az adattár, amelyet a szerző az egyes pecsétekről közöl tulajdonosaik rövid biográfiájával együtt. A szfragisztikai elemzéseket végül egyfajta kodológiai vizsgálat váltja fel, amely során a szerző alapos vizsgálat alá veszi a gyermek V. László könyvtárának azonosítható elemeit, például címereket, emberábrázolásokat. A tanulmány e részében nemcsak a külső jegyeket, de az adott kötetek funkcióit is megvizsgálja. A narráció mellett a szerző egy-egy fóliót, színes táblát is közöl a Bécsben őrzött kéziratokból.

Az uralkodói, fejedelmi „blokkba” illeszkedik Györkös Attila tanulmánya (*I. Ferenc francia király spanyol fogsága, 1525–1526*), aki I. Ferenc francia király 1525–1526. évi spanyol fogságával foglalkozik, amely azért is érdekes, mert még a nemzetközi történészi közvélemény is gyakran összekapcsolja a pavai csatát követő fogságot

a mohácsi csatavesztéssel. A szerző nem először foglalkozik a „Nyugat árulásának” mítoszával (2. jegyzet), s ennek értelmében tanulmányának vizsgálati fókuszában is a körülmények mellett a fogva tartás diplomáciai vetülete, valamint a mítosz cáfolata áll. Az ütközet során az uralkodót kis híján lelőtte egy spanyol muskétás, de végül sikerült foglyul ejteni. A királyt előbb Észak-Itáliában, majd Spanyolországban őrizték. Fogsága mindaddig királyhoz méltó volt, amíg el nem utasította V. Károly feltételeit, miszerint Ferenc mondjon le itáliai követeléseiről, s engedje át a Burgundiai hercegséget és Artois grófságát a császárnak. Ezt követően Madridba szállították, ahol olyannyira megbetegedett, hogy orvosai is lemondtak róla. Csodával határos módon végül sikerült felépülnie, és szabadulásáért cserébe elfogadta a súlyos feltételeket, amelyeknek két fia túszul adása is része volt. A tanulmány következtetése, hogy Ferenc kapcsolatfelvétele I. Szulejmánnal inkább csupán diplomáciai fogás volt, semmint tényleges katonai szövetség. A cognac-i liga esetében pedig Györkös kijelenti, hogy nem járult hozzá Magyarország romlásához.

Tózsza-Rigó Attila tanulmánya (*Egy önkéntes „fogságba” vonulás története. V. Károly lemondásának és visszavonulásának körülményei*) eltér a korábbi tematikától, hiszen egy önkéntes száműzetést mutat be. A szerző részletesen tárja fel azokat az állomásokat, amelyek végül arra vezették V. Károlyt, hogy birodalmát felossza fia, Fülöp, és testvére, Ferdinánd között, majd 1556-ban kolostorba vonuljon. Súlyos lelki teherként nehezedett az uralkodóra számos, magával szemben állított elvárása, amelyen a Birodalom egységének kialakítása és a kereszténység védelme. Ezek kudarca és egy sor személyes tragédia vezetett a világi élettől való elzárkózásához. A gazdaságtörténeti perspektíva mellett a szerző nagy hangsúlyt fektet a pszichohistóriai megközelítésre, s így a személyes jellegű forrásokra. Ennek tükrében tárgyalja Károlynak Fülöp infánszhoz írt intelmeit is. Hadszervezeti szempontból érdekes lehet az a tanácsa, hogy fia különböző nációkból válogatva katonáit, 30 000 gyalogost és 4000 lovast tartson fegyverben, de arra figyeljen, hogy őket ne együtt táboroztassa.

Illésházy István emigrációját, illetve politikai karrierépítését tekinti át Hiller István (*Emigráció, avagy út a hatalomba. Illésházy István*). A szerző rendkívül részletesen mutatja be Illésházy gazdasági tevékenységét, míg eljutunk a döntő üggyhöz. 1601-től a Kincstár pénzszűkében volt, amelyet a magyar arisztokrácia kárára kívánt rendezni. Két város ügyében került szembe a kamara Illésházyval, aki – hosszas levélváltás lezárásaként – megkérdőjelezte a döntés jogosságát és az uralkodó autoritását e kérdésben, minek következtében 1603. március 13-án fő- és jószágvesztésre ítélték. Az ítélet elől a főnemes előbb Morvaországba, majd Lengyelországba menekült. Ezt követően csatlakozott Bocskai István mozgalmához, amelyben aktív szerepet vállalt a különféle tárgyalások, s így a béketárgyalások alkalmával is. 1608-ban már az ország nádoraként látjuk. A szerző egyértelműen az emigrációhoz köti Illésházy politikai karrierjének megindulását, majd kicsúcsosodását, amely megteremtette a közel 350 éven keresztül életben maradó kétkamarás törvényhozást.

A kötet utolsó tanulmánya Hollandia aranykorával foglalkozik. Bozzay Réka (*Hadifogság a holland aranykor idején*) kiválóan foglalja össze bevezetőjében a hadifogság ottani körülményeit, amelynek javulása mögött elsősorban keresztény etikai motivációt láthatunk, mígnem eljutunk a háborús jog kérdéséhez. Igen érdekes, ahogy a szerző rámutat az egyes teoretikusok háborúhoz való viszonyulására. Hugo Grotius (1583–1645) németalföldi jogász például már nemzetközi jogi keretekben gondolkodott, amelynek részeként védte volna az emberek tulajdonát. A németalföldi szabadságharc során (1568–1648) kialakult a hadifoglyok tartásának szabályozott gyakorlata. Pontosan meghatározták a fogolytartás körülményeit, s rendfokozat alapján a kiváltás összegét is. Ez csak úgy valósulhatott meg, hogy az állam átvette a hadifoglyok felett gyakorolt jogot, amelyet korábban – hasonlóan az E. Kovács Péter tanulmányában tárgyaltakhoz – a foglyul ejtő katonák gyakoroltak. A szerző azonban arra is rávilágít, hogy e jogok teljesen eltérőek voltak a tengeri ütközetek esetében, ahol sok ideig megmaradt a magánszemélyek befolyása, s így az ellenséges foglyok módszeres kivégzése is.

A tanulmánykötet ismertetése során többféle tematikus blokk is körvonalazódott, mint az elit fogsága, különböző vallások, felekezetek közötti fogságba esés, önkéntes száműzetés. Mégis a kronologikus tárgyalás mellett döntöttünk, amely a rendkívül különböző témaválasztások ellenére lehetőséget nyújt az olvasónak egyfajta fejlődési ív megrajzolására.

A tematikus válogatás, személyes sorsok bemutatása, valamint a vizsgálati lépték csökkentése olyan izgalmas elbeszéléseket hozott létre, amely nem csupán a szakmai, de a szélesebb olvasóközönség számára is minőségi olvasásélményt biztosíthat.

Ónadi Sándor

HARALD SKALA – RÉFI ATTILA

A NÁDASDY-HUSZÁROK KÜLÖNÖS TÖRTÉNETEI A 18. SZÁZADBÓL

(Nemzeti Portrétár, Budapest, 2021. 123 o. ISBN 978-615-01-2202-1)

A szakember számára mindig öröm, ha egy új könyvsorozat első kötetét veheti kezébe. Annál nagyobb ez az öröm, ha az adott munka a szakterületével, esetemben az egyenruha- illetve viselettörténettel kapcsolatos.

A kötet bemutatása előtt azonban érdemes röviden kitérni a kiadóra, a Nemzeti Portrétár Alapítványra is. A szervezet elsődleges célja, hogy egy digitális adatbázisban összegyűjtsék, közrebocsássák és kutathatóvá tegyék a hazai vonatkozású történelmi portrékat, valamint támogassák az ezzel kapcsolatos tudományos tevékenységet. A megsüvegezendő célkitűzés gyümölcésének tekinthető annak a könyvsorozatnak az elindítása is, melynek első kötete a betléri (ma: Betilar, Szlovákia) Andrassy-kas-